

ΧΩΡΟΣ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Ειδικό τεύχος – Αφιέρωμα
για τα 30 χρόνια του
Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
& Περιφερειακής Ανάπτυξης

Επιμέλεια
Παντολέον Σκάγιαννης

ΤΕΥΧΟΣ
ISSUE 33

ΕΤΟΣ
YEAR 2021

ΤΜ
ΧΠ
ΠΑ

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής
Ανάπτυξης

Ειδικό τεύχος – Αφιέρωμα
για τα 30 χρόνια του
Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
& Περιφερειακής Ανάπτυξης

Επιμέλεια
Παντολέον Σκάγιαννης

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρος

Διεύθυνση:

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ

Πεδίον Άρεως, 383 34 ΒΟΛΟΣ <http://www.aeihoros.gr> e-mail: aeihoros@uth.gr

---

Επιμέλεια έκδοσης: Εύη Κολοβού

Layout: Παναγιώτης Μανέτος

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Γιώργος Παρασκευάς-Παναγιώτης Μανέτος

Παντολέον Σκάγιαννης	4
Εισαγωγή	
Απόστολος Λαγαρίας, Ιωάννης Σαγιάς†	10
Αστική διάχυση σε πόλεις της Νότιας Ευρώπης: συγκριτική ανάλυση βασισμένη σε χωρικούς δείκτες	
Σουλτάνα Βεζυριαννίδου, Κωνσταντίνος Λαλένης	36
Οι διοικητικές δομές του χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα κατά τις πρόσφατες διοικητικές μεταρρυθμίσεις	
Κωνσταντίνος Πορτοκαλίδης	64
Νέο θεσμικό πλαίσιο χωρικών ρυθμίσεων για τους ΟΤΑ: στρατηγικός σχεδιασμός και ζητήματα επικουρικότητας	
Ελένη Κομνηνού, Ανέστης Γουργιώτης, Αριστείδης Σαπουνάκης	82
Ένταξη μεγάλων τουριστικών συγκροτημάτων στο εξωαστικό τοπίο: ελληνική εμπειρία και προκλήσεις για το μέλλον	
Νικόλαος-Γεώργιος Καραχάλης	116
Η προσωρινή στέγαση σε κενά κτήρια και καταστήματα ως μέσο υποστήριξης της δημιουργικής οικονομίας: καλές πρακτικές από τις πόλεις του Urbact Refill	
Ελισάβετ Δοξάκη, Ιωάννης Παντελάδης	137
Η διαχρονική εξέλιξη της φτώχειας στις χώρες της ΕΕ-28: Αναλυτική προσέγγιση με τη μεθοδολογία System-GMM.	

Η προσωρινή στέγαση σε κενά κτήρια και καταστήματα ως μέσο υποστήριξης της δημιουργικής οικονομίας: καλές πρακτικές από τις πόλεις του Urbact Refill

Νικόλαος-Γεώργιος Καραχάλης

Δρ. Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας/ΕΑΠ

Περίληψη

Η έννοια της προσωρινής στέγασης ως λύση για εγκαταλειμμένα ή κενά κτήρια είναι ιδιαίτερα σημαντική για πολλές πόλεις – ειδικά σε αυτές όπου η οικονομική κρίση συνδυάστηκε με τη πτώση της ζήτησης για γραφεία και καταστήματα. Στην Ελλάδα τα δεκάδες κενά δημόσια και ιδιωτικά κτήρια στο κέντρο των πόλεων μπορεί να αποτελέσουν μοναδική ευκαιρία εφόσον ενεργοποιηθούν προς όφελος της κοινωνίας των πολιτών. Με δεδομένο ότι η δραστηριοποίηση και επιχειρηματικότητα στον πολιτιστικό τομέα παρουσιάζει ιδιαιτερότητες σε σχέση με άλλους τομείς της οικονομίας, η εφαρμογή αντίστοιχων πολιτικών προσωρινής χρήσης παρουσιάζει σημαντικές προκλήσεις. Στο άρθρο αναλύονται οι στρατηγικές πόλεων της Αθήνας, της Γάνδης, της Βρέμης, της Νάντης, του Αμερσφοορτ, της Οστράβας κ.ά. με στόχο την ενεργοποίηση ανενεργών κτηρίων που ανήκουν στο δημόσιο τομέα με βάση τις προσωρινές χρήσεις. Στην εισήγηση παρουσιάζονται οι διαφορετικές προσεγγίσεις και τα διλήμματα που προκύπτουν συχνά κατά την εφαρμογή, με ιδιαίτερη αναφορά στις χρήσεις που σχετίζονται με την κοινωνική οικονομία και τον πολιτισμό (χώροι παραστάσεων και πρόβας, χώροι συνάντησης, συνεργατικοί χώροι, κλπ) Επίσης εξετάζεται η δυνατότητα παροχής υποστήριξης και κινήτρων για ΜΚΟ, κοινωνικές επιχειρήσεις και πολιτιστικές ομάδες ώστε να χρησιμοποιήσουν κενούς χώρους. Το άρθρο βασίζεται εν μέρει στα αποτελέσματα του προγράμματος URBACT Refill στο οποίο συμμετείχε ο συγγραφέας του άρθρου.

Λέξεις κλειδιά

εφήμερη χρήση, κενά κτήρια, κοινωνική οικονομία, δημιουργική οικονομία, URBACT Refill, Αθήνα

Temporary use of empty buildings and shops as a support mechanism for the creative economy: good practices from the Urbact Refill cities

Abstract

Temporary use is being manifested as a tool that can turn the negative effects of vacancy around; leasing space to users that represent the social economy and cultural sector, can have multiple advantages. Such a solution can have multiple positive effects: it allows groups or individuals to find an affordable space for a short time, try out an idea, allow experimentation, trigger off new synergies or reduce costs. The so-called “meanwhile spaces” offer opportunities for local policymakers to create the conditions for the creative economy to be supported while also meeting urban regeneration goals. Cities such as Athens, Ghent, Nantes, Bremen, Ostrava etc. emerge as examples where “temporary urbanism” is incorporated in mainstream policies. Under this contextual framework, the paper seeks to explore the conditions under which temporary use can be effective, taking into consideration the difficulties involved (legal framework, safety issues, management, etc.). Special emphasis is given to the way local stakeholders can work together towards an agreement on temporary use that will protect all interests. The dilemmas that occur in its application are also highlighted. The paper is partly based on the participation of the author in the works of the URBACT Refill project.

Keywords

temporary use, empty buildings, social economy, creative economy, Urbact Refill, Athens,

1. Εισαγωγή

Η τάση των «προσωρινών» χρήσεων και παρεμβάσεων στον αστικό χώρο, των εφήμερων (pop-up) εγκαταστάσεων, καταστημάτων, εστιατορίων γνωρίζει δημοτικότητα όχι μόνο για εμπορικούς λόγους αλλά κυρίως στο πλαίσιο αντιμετώπισης κοινωνικό-οικονομικών προκλήσεων (Bishop και Williams, 2012, Colomb, 2012, Ferreri, 2015, Madanipour, 2017, Honeck, 2017). Η προσωρινή χρήση αφορά κυρίως κτήρια, καταστήματα, αποθηκευτικούς χώρους αλλά και δημόσιους ανοιχτούς χώρους όπως πάρκα, χώρους στάθμευσης αυτοκινήτων, κ.ά. Οι λόγοι που οι χώροι παραμένουν ανενεργοί ή δεν μεγιστοποιείται το όφελος από τη χρήση τους συνδέεται με μία ποικιλία αιτιών: από την οικονομική κρίση και την πληθυσμιακή συρρίκνωση πόλεων μέχρι την μη αποτελεσματική διαχείριση των

ακινήτων, τις αλλαγές στα καταναλωτικά πρότυπα, κ.ά. (Lehtovuori, P. και Ruoppila, 2017). Η προσωρινή ή ενδιάμεση χρήση (temporary και interim use), χαρακτηρίζεται από το βραχυπρόθεσμο χαρακτήρα της που την καθιστά ευέλικτη και φτηνή λύση για τους τελικούς χρήστες (Bossetti και Colthorp, 2018). Το γεγονός αυτό καθιστά την προσωρινή χρήση ένα δημοφιλές εργαλείο για δράσεις που σχετίζονται με την αναβάθμιση αστικών περιοχών, τη συμμετοχή των κατοίκων και πλέον εντάσσεται στις τοπικές πολιτικές πόλεων και τις πρακτικές του placemaking, παγκοσμίως (Franklin και Masden, 2015, Richards και Duif, 2018). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, παρά το γεγονός ότι γνωρίζει ιδιαίτερη δημοτικότητα τα τελευταία χρόνια, η προσωρινή χρήση δεν αποτελεί κάτι νέο: ως έννοια αποτέλεσε αντικείμενο ενδιαφέροντος των αρχιτεκτόνων ήδη από την δεκαετία του 1950 και 1960 (Hagan, 2014). Η σημερινή αναβίωση και δημοφιλία του όρου συνδέεται με την ανάγκη νέων αφηγήσεων για την πόλη και την τάση της κυκλικής οικονομίας και της βιώσιμης ανάπτυξης, παράλληλα με την ανάγκη για την εύρεση χώρων εργασίας σε πόλεις όπου οι πιέσεις της αγοράς ακινήτων οδηγούν σε υψηλές τιμές ενοικίων (Honeck, 2018, Volont, 2019).

Η έννοια «προσωρινή» προσδίδει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τα οποία συνδέονται με τη χρονική διάσταση. Συχνά χρησιμοποιείται και ο όρος «ενδιάμεση», όπου η χρήση θεωρείται ότι έχει χαρακτήρα μεταβατικό για μία επόμενη, μόνιμη χρήση (Γιαννακού και Χατζηπροκοπίου, 2019). Για ορισμένους συνδέεται και με την έννοια της «αργής πολεοδομίας» (slow planning), της δοκιμής λύσεων πριν εφαρμοστεί μία μόνιμη λύση όσον αφορά στις χρήσεις γης (Raco κ.ά., 2018). Στη σχετική βιβλιογραφία δεν υπάρχει συμφωνία αναφορικά με το χρονικό πλαίσιο που καθιστά μια χρήση προσωρινή, εκφράζονται δε διαφορετικές απόψεις σχετικά με το αν μια βραχυχρόνια ή μακροχρόνια προσωρινή χρήση είναι πιο αποτελεσματική για τη δοκιμή λύσεων, την υποστήριξη συγκεκριμένων ομάδων και την εξαγωγή συμπερασμάτων για τον μελλοντικό σχεδιασμό. Η χρονική διάσταση προφανώς έχει βαρύτητα, ωστόσο μία πιο σημαντική διάσταση αφορά τον ρόλο των κρατικών ή τοπικών αρχών σε σχέση με ανεπίσημες συλλογικότητες και μεμονωμένους πολίτες, μία σχέση που έχει κεντρικό ρόλο στη συζήτηση για την προσωρινή χρήση (Groth and Corijn, 2005, Sennet, 2018). Η σύνδεση της προσωρινής χρήσης με τα «αστικά κοινά αγαθά», την αντίληψη δηλαδή ότι συγκεκριμένοι πόροι σε μία πόλη αποτελούν αντικείμενο κοινής διαχείρισης στο πλαίσιο μίας συμμετοχικής διαδικασίας όπου αντιμετωπίζονται προκλήσεις σε τοπικό επίπεδο, εμφανίζεται συχνά στη σχετική βιβλιογραφία (Parker κ.ά. 2019). Η θεωρητική προσέγγιση της Ostrom (2010) όσον αφορά στα κοινά αγαθά και τις λύσεις καθώς και τα διλήμματα που επιφέρει η διαχείρισή τους από ομάδες και συλλογικότητες της πόλης προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες σχετικά με την διάσταση αυτή. Η πιο πρόσφατη βιβλιογραφία επεκτείνει τη χρήση του όρου σε διαφορετικά πεδία, από τις οικο-κοινότητες έως την αγορά επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας (Γριτζάς και Καβουλάκος, 2015, Αρβανιτίδης και

Παπαγιαννίτης, 2020).

Το ερώτημα σχετικά με τον ρόλο της τοπικής κοινότητας στην προσωρινή χρήση και τη σημασία της παρέμβασης των κρατικών αρχών αποτελεί σημαντικό σημείο σχολιασμού. Οι Αρβανιτιδής και Παπαγιαννίτης (2020) αναφέρονται στα αστικά κοινά και τη θεσμική διάσταση της διακυβέρνησης τους και, με βάση το Πάρκο Ναβαρίνου, διατυπώνουν τη θέση ότι η άτυπη και διαμορφούμενη αποκλειστικά από την κοινότητα διαχείριση είναι πιο αποτελεσματική από αυτήν ενός κρατικού φορέα. Ο Martinez (2020) αναφέρεται στο ιδιαίτερο καθεστώς και τα χαρακτηριστικά των καταλήψεων αναδεικνύοντας και ορισμένες αντιφάσεις στην πρακτική αυτή. Στο άρθρο δεν εξετάζονται οι περιπτώσεις της κατηγορίας αυτής αλλά κυρίως περιπτώσεις όπου στην διαχείριση, χρηματοδότηση ή υποστήριξη της προσωρινής χρήσης εμπλέκονται φορείς της δημόσιας διοίκησης ή τοπικής αυτοδιοίκησης εφόσον, πιο πρόσφατα, τα κοινά αγαθά χρησιμοποιούνται και σε κείμενα στρατηγικής ή πολιτικής, πρακτικούς οδηγούς, κ.λπ. Στην περίπτωση αυτή, η προσέγγιση είναι πιο κοντά στις καθιερωμένες πρακτικές δημοτικής ή κρατικής διαχείρισης και απομακρύνεται από τις βασικές αρχές διαχείρισης από την κοινότητα (βλ Commons Cookbook των Dellenbaugh-Losse κ.ά. 2020). Οι Foster και Ιαίονε (2019) περιγράφουν τον τρόπο με τον οποίο τα αστικά κοινά τείνουν να ενταχθούν στις στρατηγικές της κεντρικής διοίκησης και της τοπικής αυτοδιοίκησης, αναφέροντας και τις δυσκολίες που προκύπτουν στην εφαρμογή. Κεντρικό παράδειγμα στην ανάλυσή τους αποτελεί η πόλη της Μπολόνια (και δευτερευόντως το Τορίνο) η οποία πρωτοπορεί στο σχετικό πεδίο πολιτικής, αναφέροντας και άλλες πόλεις που επιχειρούν να σχεδιάσουν αντίστοιχες στρατηγικές σε μία προσπάθεια να ενθαρρύνουν τους πόρους. Μπορούμε να αναφερόμαστε σε εργαλειοποίηση των αστικών κοινών; Μία διάσταση που σχετίζεται με την παραπάνω συζήτηση αναφέρεται στην θέση που καταλαμβάνουν συχνά οι χώροι που δέχονται προσωρινές χρήσεις στις προσπάθειες προβολής των πόλεων: πολλοί χώροι στην πόλη οι οποίοι βασίζονται σε πρωτοβουλίες κατοίκων τείνουν να αποτελέσουν και σημεία ενδιαφέροντος και προβολής, συνεισφέροντας έτσι και στην τουριστική προβολή και το city branding (Καραχάλης, 2018, Karachalis, 2021). Ο Vijay (2018) ασκεί κριτική στην καταχρηστική αναφορά των αστικών κοινών και της «συμμετοχικότητας» από τους σχεδιαστές των εταιρειών διαχείρισης ακινήτων σε μεγάλα έργα αστικής ανάπλασης στο Λονδίνο.

Η συζήτηση για την προσωρινή χρήση έχει έντονο αποτύπωμα και στην πολιτιστική οικονομία, εφόσον η εξασφάλιση φτηνών χώρων αποτελεί πάγιο ζητούμενο των καλλιτεχνών και των δημιουργικών βιομηχανιών, ειδικά σε αστικές περιοχές που εμφανίζουν φαινόμενα εξευγενισμού. Είναι ο κλάδος ο οποίος ταυτίζεται περισσότερο από κάθε άλλον με την προσωρινή χρήση λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του και της επίδρασής του στην αναγέννηση περιοχών. Ορίζοντας τα δύο άκρα, δηλαδή τον ολοκληρωτικό παρεμβατισμό στον πολιτιστικό τομέα και την έλλειψη πολιτικής μπορεί

κάνεις να κινηθεί μεταξύ διαφορετικών τύπων παρεμβάσεων και σεναρίων για τον σχεδιασμό πολιτιστικών χρήσεων. Η «εργαλειοποίηση» του πολιτισμού είναι βασικός κίνδυνος αφού, όπως ισχυρίζεται η Zukin (1997) η συνύπαρξη οικονομίας και πολιτισμού οδηγεί μοιραία στην εξάρτηση του πολιτισμού από τις δυνάμεις της αγοράς. Οι παρεμβάσεις του κράτους και του ιδιωτικού τομέα συχνά εντάσσονται στην προσπάθεια δημιουργίας ενός θετικού «πολιτιστικού κλίματος» και είναι συνηθισμένη η χρήση εγκαταλειμμένων χώρων για συναυλίες, εκθέσεις, παραστάσεις, πρόβες, εργαστήρια, κ.λπ. αλλά και για τη στέγαση μεμονωμένων καλλιτεχνών. Η τάση να χρησιμοποιούνται ανοιχτές, συμμετοχικές διαδικασίες σε αρκετούς πολιτιστικούς οργανισμούς τα τελευταία χρόνια επίσης καταγράφεται στη σχετική βιβλιογραφία με αναφορά σε τακτικές πληθοπορισμού (crowdsourcing) (βλ. Πούλιος κ.ά. 2015, Καραχάλης και Τρακόσας 2019). Συχνά οι προσωρινοί χώροι στέγασης πολιτιστικών δράσεων αποκτούν την ταυτότητα «εναλλακτικών» ή «πειραματικών» χώρων, αυξάνοντας έτσι τη δημοφιλία τους αλλά και τη σημασία τους σε επίπεδο γειτονιάς. Η Shaw (2005) αναφέρεται στο Άμστερνταμ, το Βερολίνο και το Σύννεϋ και σχολιάζει τις αντιφάσεις που συνδέονται με τους εναλλακτικούς (“off”) χώρους. Ο χώρος των δημιουργικών επαγγελμάτων λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών εργασίας, στέγασης, συνεργασίας, κ.λπ. βρίσκει στην προσωρινή χρήση την ευελιξία που χρειάζεται. Στην Ελλάδα, όπως αναφέρει ο Αυδίκος (2016) τα καλλιτεχνικά και δημιουργικά επαγγέλματα χαρακτηρίζονται από εργασιακή επισφάλεια, επηρεάζονται δε άμεσα από τις οικονομικές συνθήκες με την οικονομική κρίση της δεκαετίας του 2010 να έχει αφήσει έντονα το αποτύπωμα της στο χώρο και σημαντικό ποσοστό δημιουργικών επαγγελματιών με μακροχρόνιες συνεργασίες να έχει αναγκαστεί να στραφεί στο ελεύθερο επάγγελμα. Οι μουσικοί, ηθοποιοί, designers, κ.λπ. συνήθως δεν έχουν μόνιμη σύμβαση εργασίας και είναι ευάλωτοι στις κρίσεις – γεγονός που αναδεικνύεται και με την κρίση που προκαλεί η πανδημία COVID 19. Όπως αποδεικνύεται από τις μελέτες περίπτωσης που παρουσιάζονται στο άρθρο η προσωρινή στέγαση και συνύπαρξη με άλλους επαγγελματίες του πολιτιστικού τομέα φαίνεται ότι έχει πολλαπλά οφέλη αφού αναπτύσσονται συνεργασίες και δοκιμάζονται λύσεις που επιφέρουν θετικές επιδράσεις στους ίδιους καθώς και σε επίπεδο γειτονιάς ή/και πόλης.

Το άρθρο παρουσιάζει τις βασικές παραμέτρους και τους σχετικούς προβληματισμούς της προσωρινής χρήσης για την υποστήριξη πολιτιστικής δραστηριότητας με τη χρήση συγκεκριμένων παραδειγμάτων από το πρόγραμμα URBACT Refill. Κεντρικό ερώτημα του άρθρου είναι αν η προσωρινή χρήση μπορεί να αποτελέσει μέσο ενίσχυσης της πολιτιστικής και δημιουργικής οικονομίας. Παρά τα πλεονεκτήματα που προσφέρει, η εφαρμογή λύσεων προσωρινής χρήσης αντιμετωπίζει συχνά εμπόδια λόγω των χαρακτηριστικών της. Είναι ένα σύνθετο εργαλείο το οποίο έχει θεσμικές, οικονομικές και κοινωνικές παραμέτρους που πρέπει να ληφθούν υπόψη. Ειδικά τα θεσμικά ζητήματα αποτελούν ένα ξεχωριστό τμήμα της συζήτησης το οποίο, αν και δεν

αποτελεί κεντρικό σημείο στο παρόν άρθρο, είναι κρίσιμο να αντιμετωπιστεί με ολοκληρωμένο τρόπο. Το URBACT Refill, το οποίο ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 2015, και ολοκληρώθηκε το Σεπτέμβριο του 2018 είχε ως κεντρικό στόχο τη διερεύνηση των παραμέτρων της προσωρινής χρήσης στις πόλεις και το σχεδιασμό σχετικών στρατηγικών. Συνέδεσε δέκα ευρωπαϊκές πόλεις σε έναν διάλογο γύρω από την προσωρινή χρήση ως μέθοδο αξιοποίησης κενών κτηρίων και ανάπτυξης συνεργειών ανάμεσα στις δημοτικές αρχές και τους πολίτες. Σε όλες τις πόλεις που συμμετείχαν στο Refill – Γάνδη (Βέλγιο), Ρίγα (Λετονία), Βρέμη (Γερμανία), Αθήνα, Πόζναν (Πολωνία), Άμερσφοορτ (Ολλανδία), Οστράβα (Τσεχία), Ελσίνκι (Φινλανδία), Κλουζ (Ρουμανία) και Νάντη (Γαλλία) – λειτούργησαν πειραματικά σχήματα διαχείρισης και υποστήριξης εφήμερων χρήσεων σε άδεια κτήρια ή κενούς χώρους ενώ με τη λήξη του προγράμματος κάθε πόλη παρουσίασε τα επόμενα βήματα στρατηγικής.

Απώτερος στόχος του άρθρου είναι να παρουσιάσει τα βασικά συμπεράσματα από επιλεγμένα παραδείγματα τα οποία διερευνήθηκαν στο πλαίσιο του Refill, να εξετάσει το ρόλο των τοπικών αρχών και να διερευνήσει ποιες πρακτικές εμπεριέχουν στοιχεία καλής πρακτικής με ιδιαίτερη αναφορά στον πολιτιστικό – δημιουργικό τομέα. Τα κριτήρια που εξετάζονται επίσης κριτικά είναι η επίδραση στις ομάδες πολιτισμού και τους μεμονωμένους καλλιτέχνες και ο κοινωνικός αντίκτυπος στην γειτονιά και την πόλη, καθώς και η σημασία της διαμεσολάβησης ή υποστήριξης από την πλευρά των δημόσιων αρχών. Αν και δεν αποτελεί κεντρικό στοιχείο της έρευνας, το άρθρο αναφέρεται κριτικά στη σύνδεση της συζήτησης για τις πρακτικές προσωρινής χρήσης με τις δομές κοινών και τις αντιφάσεις που αυτή εμπεριέχει, και την εργαλειοποίηση της προσωρινής χρήσης ως στοιχείο ελκυστικότητας της πόλης. Για την καταγραφή των πρακτικών χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της επιτόπιας επίσκεψης/παρατήρησης και των συνεντεύξεων με χρήστες χώρων, διαχειριστών και άλλων εμπλεκόμενων κατά την περίοδο 2016-2020 – κατά τη διάρκεια και μετά τη λήξη του προγράμματος.

2. Η εμπειρία των ευρωπαϊκών πόλεων στην προσωρινή χρήση μέσω του Refill

Οι πόλεις που συμμετέχουν στο δίκτυο Refill δεν αποτελούν τα μοναδικά ή πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα πόλεων όπου προωθούνται λύσεις προσωρινής χρήσης, χαρακτηρίζονται δε από διαφορετικό επίπεδο εμπειρίας και πειραματισμού. Σε πολλές πόλεις όπως το Παρίσι και το Λονδίνο (με το *Meanwhile Space*) και, πιο πρόσφατά, σε μικρότερες πόλεις (Γάνδη, Μπρίστολ, Νάντη, κ.ά.) επιλέγεται να προωθηθούν λύσεις προσωρινής χρήσης (Bossetti και Colthorp, 2018). Η Ευρωπαϊκή πόλη, ωστόσο, η οποία λόγω συγκυριών έχει ταυτιστεί περισσότερο από κάθε άλλη με την πρακτική της προσωρινής χρήσης είναι το Βερολίνο, το οποίο αποτέλεσε προορισμό καλλιτεχνών, γκαλερί, κ.λπ μετά το 1989 λόγω και των φτηνών ενοικίων και των ευέλικτων συμβολαίων,

ενισχύοντας αυτή την τάση. Ειδικά τη δεκαετία του 1990 η πόλη βίωσε αύξηση των προσωρινών χρήσεων και καταλήψεων, συχνά με «εναλλακτικό καλλιτεχνικό χαρακτήρα». Η δημιουργική οικονομία επωφεληθήκε από αυτήν την τάση, με την ευελιξία που πρόσφεραν αυτοί οι χώροι και γενικότερα τη φτηνή ζωή (βλέπε Shaw 2005, Colomb 2012). Σήμερα, η εικόνα του “Arm aber Sexy” (Φτωχού αλλά γοητευτικού) Βερολίνου τείνει να εκλείψει αλλά η συζήτηση για την προσωρινή χρήση συνεχίζει και όσον αφορά στο θεσμικό πλαίσιο. Πόλεις όπως Άμστερνταμ με τον νόμο «Antikraak» ο οποίος αντιμετωπίζει το φαινόμενο των κενών κτηρίων και, πιο πρόσφατα, την πρωτοβουλία Broedplaatsen συνεισφέρουν σε αυτή την συζήτηση, δημιουργώντας ένα αντίστοιχο πλαίσιο παρεμβάσεων. Ο δήμος δημοσίευσε σχετικό σχέδιο με τίτλο «Geen cultuur zonder subcultuur Plan van Aanpak Broedplaats» το 2000, όπου περιγράφεται η φιλοσοφία των χώρων που θα προσφέρονται για προσωρινή χρήση και των παρεμβάσεων καθώς και η υποστήριξη με ειδικό γραφείο προώθησης¹.

Η εφαρμογή της μεθοδολογίας του URBACT - η οποία περιλαμβάνει τοπική διαβούλευση, ανταλλαγή μεταξύ ομότιμων (peer review) και άλλα εργαλεία ανταλλαγής γνώσης – κατά τη διάρκεια του προγράμματος Refill βοήθησε στην καταγραφή καλών πρακτικών, κοινών προκλήσεων, δυσκολιών και προτάσεων για το μέλλον όσον αφορά στις στρατηγικές προσωρινής χρήσης στις πόλεις. Η ποικιλομορφία προσεγγίσεων, παραδειγμάτων, χρηματοδοτικών εργαλείων, θεσμικών εργαλείων, κ.λπ. κατέδειξε τα διαφορετικά επίπεδα εμπλοκής των δημοτικών αρχών (URBACT Refill, 2018). Η βασική διαφορά μεταξύ των προσεγγίσεων των πόλεων πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα είναι ο τρόπος διοίκησης, διαχείρισης και ενθάρρυνσης της προσωρινής χρήσης σε δημόσια κτήρια. Τα κριτήρια επομένως που χρησιμοποιούνται είναι η ύπαρξη στρατηγικής, χρηματοδοτικών εργαλείων, θεσμικού πλαισίου και μηχανισμού στήριξης της προσωρινής χρήσης. Δύο προσεγγίσεις μπορούν να εντοπιστούν ως προς τη βασική φιλοσοφία της στρατηγικής: α) η απευθείας διαχείριση από πλευράς Δήμου ή/και κρατικών φορέων και β) η έμμεση υποστήριξη μέσω κάποιου ενδιάμεσου φορέα ή ΜΚΟ. Είναι δύσκολο ωστόσο να αναδειχθεί μία επικρατούσα πρακτική ή να εντοπιστούν συγκεκριμένα κοινά βήματα.

Η στρατηγική της πόλης της Γάνδης ακολουθεί την πρώτη προσέγγιση και αποτέλεσε βέλτιστη πρακτική για το δίκτυο: με ειδικό ταμείο υποστήριξης της προσωρινής χρήσης, μία δυναμική ομάδα στελεχών μέσα στο Δήμο η οποία παρέχει

---

¹ Stedelijke Woningdienst Amsterdam (2020), Geen cultuur zonder subcultuur. Plan van aanpak Broedplaatsen διαθέσιμο στο <http://hubbongers.nl/wp-content/uploads/2017/06/GeenCultuurZonderSubcultuur2000.pdf> [προσ. 21.7.2021].

υποστήριξη και πολλά πετυχημένα παραδείγματα (με πιο εμβληματικό το παράδειγμα του DOK), αποτελεί μία πρωτοποριακή περίπτωση. Σε αρκετές ακόμη πόλεις ο δήμος έχει κεντρικό ρόλο: στη Νάντη ο Δήμος και η πρωτοβουλία SAMOA είναι στο επίκεντρο της προσπάθειας να αποτελέσει το νησί Σαμόα προνομιακό χώρο πειραμάτων προσωρινής χρήσης. Στο Ελσίνκι ο Δήμος μαζί με άλλους εταίρους όπως η δημοτική βιβλιοθήκη ενισχύει την προσωρινή χρήση και δημιουργεί ειδική υπηρεσία που συντονίζει τις σχετικές δράσεις. Το Vagaamo είναι ένα πρόγραμμα που επιτρέπει την προσωρινή χρήση κρατικών κτηρίων και εκτάσεων. Η Οστράβα και το Άμερσφοορτ είναι πόλεις με σημαντικό βιομηχανικό παρελθόν και εγκαταλειμμένες βιομηχανικές εγκαταστάσεις. Στις δύο αυτές πόλεις οι αρχές δεν είχαν προηγούμενη σχετική εμπειρία, το βιομηχανικό παρελθόν συνδέεται με τις λύσεις προσωρινής χρήσης, ενώ στο Πόζναν και το Κλουζ υπάρχουν αντίστοιχες εξελίξεις. Ιδιαίτερες είναι οι περιπτώσεις της Βρέμης και της Ρίγας. Στην περίπτωση της Βρέμης η ομάδα ZZZ (Hasseman κ.ά. 2017) λειτουργεί ως μεσάζων μεταξύ του δήμου και των κρατικών αρχών. Αντίστοιχο ρόλο κατέχει και η MKO Free Riga στην Ρίγα, όπου ο Δήμος δεν έχει πάρει σχετική πρωτοβουλία αλλά τα στελέχη του έδειξαν ενδιαφέρον και υποστήριξαν την προσωρινή χρήση. Κοινό στοιχείο μεταξύ των μελετών περίπτωσης είναι ότι αναγνωρίζεται η υπεραξία της εφαρμογής λύσεων προσωρινής χρήσης για τη γειτονιά και την πόλη λόγω του θετικού αντίκτυπου. Παρακάτω παρουσιάζεται η εμπειρία της Αθήνας στην οποία δοκιμάστηκε ένα πρωτότυπο μοντέλο διαχείρισης. Στο πλαίσιο του δικτύου, η έρευνα και οι συζητήσεις δεν περιορίστηκαν στο πλαίσιο στρατηγικής από τον δήμο ή τα θεσμικά ζητήματα, αλλά στις συναντήσεις που διοργανώθηκαν στις πόλεις τέθηκαν και άλλα θέματα: ο αντίκτυπος της προσωρινής χρήσης στη γειτονιά, η ευελιξία, η ενίσχυση με χρηματοδοτήσεις, κ.ά.

Όσον αφορά στις επιδράσεις στους χρήστες: πρέπει να σημειωθεί ότι στα περισσότερα παραδείγματα προσωρινής χρήσης στις πόλεις του Refill η σχέση με τη δημιουργική και πολιτιστική οικονομία είναι ισχυρή: χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Nest στη Γάνδη, όπου το παλιό κτήριο της δημοτικής βιβλιοθήκης (η οποία μετακόμισε στο νέο χώρο De Krook) χρησιμοποιήθηκε από συλλογικότητες και δημιουργούς της πόλης ως χώρος πειραματισμού μέχρι να ξεκινήσουν οι εργασίες στο κτήριο. Στην πόλη της Οστράβας, όπου εγκαταλειμμένοι βιομηχανικοί χώροι δημιουργούν συνθήκες ανάπτυξης ιδεών και πρωτοβουλιών αντί να θεωρούνται εμπόδιο, το Cooltour (<http://cooltourona.cz/en>), ένα εγκαταλειμμένο εργοστάσιο φιλοξενεί για ένα συγκεκριμένο διάστημα δημιουργικές πρωτοβουλίες της πόλης καθώς και ένα καφέ. Η ομάδα διαχείρισης προσπαθεί να δημιουργήσει τις συνθήκες ενεργοποίησης παρόμοιων

χώρων και όπως τόνισε η επικεφαλής (συνέντευξη 15.9.2017) «πρέπει να αντιμετωπιστούν πολλές δυσκολίες και απαιτείται εφευρετικότητα: μία ιδέα που είχαν ήταν να διοργανώνουν «μυστικές» προβολές και θεατρικές παραστάσεις σε άδεια κτήρια ώστε να προκαλούν το ενδιαφέρον του ευρύτερου κοινού. Η καλλιτεχνική πλατφόρμα Plato² φιλοξενείται σε ένα άδειο γωνιακό κατάστημα το οποίο παραχωρείται προσωρινά με ένα πολύ χαμηλό ενοίκιο, προσφέροντας την ευκαιρία να αναπτύξει την εκθεσιακή της δράση. Στο εμβληματικό για την πόλη πρώην εργοστάσιο-ορυχείο κοντά στο κέντρο της πόλης, η πρωτοβουλία Provoz Hlubina (<http://provoz.net/en>) έχει δημιουργήσει τις συνθήκες για ανάπτυξη ενός cluster που περιλαμβάνει αίθουσες, χώρους συναυλιών, στούντιο ηχογραφήσεων, χώρους για πρόβες κ.λπ. καθώς και 17 στούντιο προς ενοικίαση για καλλιτέχνες. Το 2019, με τη λήξη της χρήσης αυτής, μέλη της κίνησης αυτής μετακόμισαν σε άλλον χώρο με υπόδειξη του Δήμου (συνέντευξη αρμόδιας Δήμου Οστράβας, 1.4.2020). Οι υπεύθυνοι του δήμου του Πόζναν ανέλαβαν να παραχωρήσουν τον χώρο του Piraeus (από το όνομα εστιατορίου που λειτουργούσε στο χώρο) για προσωρινή στέγαση καλλιτεχνικών ομάδων και εξοικείωση όλων των πλευρών με την προσωρινή χρήση. Αντίστοιχα η πόλη του Άμερσφοορτ στην Ολλανδία έχει επιλέξει να πειραματιστεί με τη στρατηγική προσωρινών χρήσεων που βασίζεται στις έννοιες της επανάχρησης της βιομηχανικής κληρονομιάς και της «18ωρης πόλης». Η κύρια πρωτοβουλία είναι το Nieuwe Stad: πρόκειται για μία πρώην βιομηχανική μονάδα σαπωνοποιίας η οποία χρησιμοποιείται ως «πλατφόρμα» προσωρινής χρήσης υπό την διαχείριση του Δήμου. Οι χώροι φιλοξενούν στούντιο καλλιτεχνών, γραφεία, χώρους εκδηλώσεων, χώρους επισκευής ποδηλάτων, μία σχολή χορού, κ.ά. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο θέμα της διατροφής αφού λειτουργούν αστικοί λαχανόκηποι και το εστιατόριο Het Lokaal όπου το 60% των συστατικών των πιάτων παράγονται τοπικά. Ενδιαφέρον είναι ότι προβλέφθηκε και ένας χώρος συνάντησης (Liese) για τους συνταξιούχους εργάτες της βιομηχανικής περιοχής. Στο master plan η περιοχή χαρακτηρίζεται ως «γειτονιά πειραματισμού και περιπέτειας»³ (συνέντευξη με υπεύθυνο αστικών έργων του Δήμου 12.6.2017).

Στον πίνακα 1 παρουσιάζονται οι εξεταζόμενες μελέτες περίπτωσης. Ως σημαντικά σημεία που αποτελεσματικότητας αναφέρθηκαν: α) η ένταξη της προσωρινής χρήσης στον αστικό σχεδιασμό, β) η υποστήριξη με μόνιμο μηχανισμό, ειδικό γραφείο ή

---

²<http://plato-osttrava.cz/en> [προσ. 12.9.2021]

³ <http://www.denieuwestad.nl/wp-content/uploads/2016/02/Ambitiedocument-De-Nieuwe-Stad.pdf> [προσ. 12.9.2021]

ειδικό ταμείο, γ) τα ειδικά σχήματα στέγασης και υποστήριξης δράσεων δημιουργικών ομάδων και μεμονωμένων καλλιτεχνών με βάση συγκεκριμένα κριτήρια. Ένα ζήτημα είναι η διάρκεια και οι όροι, καθώς και το νομικό πλαίσιο που θα προφυλάσσει τις δύο πλευρές (ιδιοκτήτες και χρήστες). Από την παραπάνω καταγραφή το θέμα της βιωσιμότητας αλλά και το θέμα της εμπιστοσύνης αναδεικνύονται ως κύρια στοιχεία. Το σημαντικότερο πλεονέκτημα της προσωρινής χρήσης είναι ότι αποτελεί ευκαιρία για πειραματισμό και αξιολόγηση λύσεων. Συνδέεται με την έννοια της «αργής πολεοδομίας» και του αναπάντεχου, όπως διαφάνηκε από τις περιπτώσεις του Άμερσφοορτ και της Οστράβα. Όπως αναφέρει ο Arno Goossens του Δήμου Άμερσφοορτ, «η διαδικασία σχεδιασμού μιας προσωρινής χρήσης είναι σαν να κανονίζεις διακοπές με αυθόρμητο τρόπο αντί να κλείσεις ένα οργανωμένο ταξίδι, έχεις να αντιμετωπίσεις ευχάριστες και δυσάρεστες εκπλήξεις» (συνέντευξη, 16.6.2017). Παρόμοια αντίληψη υπάρχει και από την πλευρά των υπευθύνων σχεδιασμού στην Νάντη και τη Γάνδη. Με δεδομένο ότι συχνά οι γραφειοκρατικές διαδικασίες, η έλλειψη ευελιξίας και η έλλειψη διαβούλευσης/ανοιχτών συζητήσεων οδηγούν στη δημιουργία «λευκών ελεφάντων» ή έργων που δεν απαντούν στις ανάγκες των πολιτών, η διάσταση αυτή είναι κρίσιμη.

Πίνακας 1. Μελέτες περίπτωσης προσωρινής χρήσης και εμπλεκόμενοι οργανισμοί/χρήστες. Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Πόλη	Εξεταζόμενες μελέτες περίπτωσης	Κύριοι εμπλεκόμενοι οργανισμοί/χρήστες
Αθήνα	Έγνη Εμπορίου, Αγορά Κυψέλης	Δήμος Αθηναίων, Impact Hub, ΜΚΟ και δημιουργικές ομάδες
Άμερσφοορτ	Nieuwe Stad	Δήμος Άμερσφοορτ, βιοκαλλιεργητές, καλλιτέχνες και δημιουργικές ομάδες
Βρέμη	Wurst Case	Δήμος Βρέμης, ZZZ, καλλιτέχνες και δημιουργικές ομάδες
Γάνδη	De Nest, DOK	Δήμος Γάνδης, συλλογικότητες πολιτών, ομάδες, καλλιτέχνες
Ελσίνκι	Varaamo	Δήμος Ελσίνκι, εταιρείες και σύλλογοι
Νάντη	Ile de Nantes	Δήμος Νάντης, SAMOA, καλλιτέχνες και δημιουργικές ομάδες
Οστράβα	Provoz Hlubina, Cooltour, Plato	Δήμος της Οστράβα, καλλιτέχνες και δημιουργικές ομάδες
Πόζναν	Piraeus project	Δήμος του Πόζναν, καλλιτέχνες και δημιουργικές ομάδες

3. Ο Δήμος Αθηναίων και η εμπειρία της προσωρινής χρήσης μέσα από το πρόγραμμα URBACT Refill

Στις ελληνικές πόλεις, η προσωρινή χρήση δεν έχει αποτελέσει δημοφιλές εργαλείο για τους ΟΤΑ (ή τους φορείς κεντρικής διοίκησης), παρά το γεγονός ότι είναι συνήθως ιδιοκτήτες ακινήτων. Ειδικά για τον Δήμο Αθηναίων και το κέντρο της πόλης, η προσωρινή χρήση μπορεί να προσφέρει λύσεις αφού, κυρίως λόγω της κρίσης, πολλά κτήρια παραμένουν κενά ή δεν χρησιμοποιούνται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, δημιουργώντας μία εκτεταμένη συζήτηση για την αναζωογόνηση των κεντρικών περιοχών και τον ρόλο του σχεδιασμού (Karachalis 2011, Petrakos και Psycharis 2015, Serraos κ.ά. 2016, Καλλιώρας και Ασπρογέρακας 2020). Υπάρχει επίσης ένας σημαντικός αριθμός δημοσίων κτηρίων που είναι σε διαδικασία πώλησης μέσω ΤΑΙΠΕΔ. Σύμφωνα με τον Τριανταφυλλόπουλο (2018), τα κενά κτήρια αποτελούν σημαντικό αίτιο υποβάθμισης του κέντρου της πόλης, πρόβλημα που αφορά πρωτίστως στα κτήρια γραφείων όπου το ποσοστό αγγίζει το 30%. Σημαντικό μέρος των κενών κτηρίων ανήκει στον Δημόσιο τομέα. Ειδικότερα, το Υπουργείο Εργασίας και Φορείς Κοινωνικής Ασφάλισης διαθέτουν 1.126 κτίρια εκ των οποίων το 49% (408.582 τ.μ.) είναι κενά⁴. Η ύπαρξη κενών δημοσίων κτηρίων στο κέντρο της Αθήνας έχει οδηγήσει σε αρκετές περιπτώσεις σε προσωρινή χρήση στο πλαίσιο των πρωτοβουλιών κατοίκων ή συλλογικοτήτων (Plaza Hotel, Νοταρά 26), σε καλλιτεχνικές καταλήψεις (θέατρο Εμπρός, Green Park, κ.ά.) και, σε πολύ πιο μικρή συχνότητα, σε σχήματα προσωρινής χρήσης σε συνεργασία με τον Δήμο ή τις κρατικές αρχές. Το παρόν άρθρο δεν καταπιάνεται με το σύνθετο θέμα των καταλήψεων και εστιάζει στις περιπτώσεις στις οποίες η χρήση γίνεται με σύμφωνη γνώμη του ιδιοκτήτη και συνεργασία των χρηστών.

Μία πρώτη προσέγγιση στην προσωρινή χρήση από την πλευρά των υπηρεσιών του Δήμου Αθηναίων αποτέλεσε η πρωτοβουλία Συναθηνά και το κιόσκι της πλατείας Βαρβακείου το οποίο μπορούν να χρησιμοποιούν συλλογικότητες, ομάδες πολιτών, ΜΚΟ, κ.λπ. εκ περιτροπής για συγκεκριμένη ώρα. Η πρωτοβουλία εκτός από το κιόσκι, λειτούργησε και έμμεσα ως μηχανισμός υποστήριξης της προσωρινής χρήσης αφού καταγράφει όλες τις ομάδες και συλλογικότητες της πόλης οι οποίες ενδεχομένως

---

⁴ «Σχέδιο για αξιοποίηση 1.126 κτηρίων του υπ. Εργασίας και των Ταμείων», *Το Βήμα*, 24.7.2017 www.tovima.gr/2017/07/24/society/sxedio-gia-aksiopoiisi-1-126-ktiriwn-toy-yp-ergasias-kai-twn-tameiwn (προς. 6.6.2021)

ενδιαφέρονται για την μη μόνιμη χρήση κενού χώρου⁵. Ένα επόμενο πείραμα στην προσωρινή χρήση με έμφαση στα δημιουργικά επαγγέλματα αποτέλεσε η Στοά Εμπόρων και το πρόγραμμα «Ίχνη Εμπορίου». Η ισόγεια στοά καταστημάτων του Ταμείου Ασφαλίσεως Εμπόρων, έχοντας εγκαταλειφθεί από τους ενοικιαστές, αποτέλεσε έναν χώρο κατάλληλο για πειραματισμό στην προσωρινή χρήση. Η πρώτη φάση της δράσης «Ίχνη Εμπορίου» (2014-2015) σχεδιάστηκε στο πλαίσιο του προγράμματος άμεσων παρεμβάσεων στον αστικό χώρο και την εμπορική δραστηριότητα του κέντρου της Αθήνας⁶ και η δεύτερη μέσα από το πρόγραμμα Polis2 το 2018-2019. Η πρωτοβουλία πέτυχε να επαναλειτουργήσει έναν εγκαταλειμμένο χώρο, ασκώντας με αυτόν τον τρόπο πίεση για μόνιμη λύση. Και στις δύο φάσεις τα καταστήματα της Στοάς Εμπόρων παραχωρήθηκαν δωρεάν σε δημιουργικές ομάδες και μικρές επιχειρηματικές συμπράξεις ενώ καλύφθηκαν τα έξοδα λειτουργίας των καταστημάτων (ηλεκτρικό ρεύμα, νερό, σύνδεση internet) (συνέντευξη υπεύθυνου Δ. Αθηναίων 12.12.2020). Στη δεύτερη φάση που ολοκληρώθηκε τα τέλη του 2019 η έμφαση δόθηκε στη χειροτεχνία και τις ομάδες χειροτεχνών (Makers' movement), μία τάση που εμφανίζεται και σε πολλές ακόμη πόλεις παγκοσμίως π.χ. η Fiorentino (2018) αναφέρεται σε ιταλικές πόλεις με αντίστοιχη εμπειρία. Το διάστημα προσωρινής χρήσης συνδυάστηκε με σεμινάρια, εκθέσεις, ανοιχτές παρουσιάσεις, προβολές, συζητήσεις και άλλες δράσεις. Στη δεύτερη αυτή περίοδο παραχώρησης καταστημάτων ο ενιαίος χαρακτήρας των χρήσεων οδήγησε σε ένα πιο αποτελεσματικό πλαίσιο λειτουργίας, αν και με βάση τις συναντήσεις και συνεντεύξεις που έγιναν καταγράφηκαν και εσωτερικές δυσκολίες όπως π.χ. η δυσκολία αυτοοργάνωσης ομάδων μεταξύ τους, οι αποχωρήσεις ή η μη τήρηση του ωραρίου, κ.ά. Αναδείχθηκαν με αυτόν τον τρόπο και οι προκλήσεις των συγκεκριμένων εγχειρημάτων που περιλαμβάνουν την ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης μεταξύ των χρηστών και του Δήμου ή του ιδιοκτήτη.

Η Δημοτική Αγορά Κυψέλης αποτελεί ένα νεότερο πείραμα προσωρινής χρήσης, με πολλές ιδιαιτερότητες. Το κτίσμα του 1935, λειτούργησε ανελλιπώς ως αγορά τροφίμων μέχρι τη δεκαετία του 1990. Η επικράτηση των σουπερ-μάρκετ οδήγησαν στη σταδιακή εγκατάλειψη της Αγοράς από τους επαγγελματίες. Μετά το 2000 η Αγορά ανοίγει και πάλι υπό τη διαχείριση τοπικών συλλογικοτήτων. Ωστόσο, η ανάγκη για ανακαίνιση του κτηρίου που είχε υποστεί ζημιές από τους σεισμούς οδήγησε σε μία νέα φάση: το 2012 ο

---

⁵ Βλ. www.synathina.gr (προσ. 3.4.2020)

⁶ Ιστοσελίδα Δήμου Αθηναίων <https://www.cityofathens.gr/node/24611> (προσ. 3.9.2021)

Δήμος Αθηναίων ανέλαβε την αποκατάσταση της Αγοράς με χρήση κοινοτικών πόρων από το πρόγραμμα ΕΣΠΑ με στόχο να επαναφέρει το κτίσμα στην ιστορική του μορφή και να το ενεργοποιήσει προς όφελος της τοπικής κοινότητας. Το 2016 ολοκληρώθηκαν τα έργα και παρουσιάστηκε ένα νέο μοντέλο διαχείρισης το οποίο θα εξασφαλίσει τη βιωσιμότητά του και βασίζεται σε τρεις πυλώνες: την κοινωνία των πολιτών, την κοινωνική οικονομία και την παροχή δημοτικών υπηρεσιών. Αφού πραγματοποιήθηκε εκτεταμένη διαδικασία διαβούλευσης με την υποστήριξη θεατρικού παιγνιδιού για τις επιθυμητές μελλοντικές χρήσεις της Αγοράς, προκηρύχθηκε ανοιχτός διαγωνισμός για τη διαχείρισή της. Τελικά η διαχείριση ανατέθηκε, μετά από απόφαση ομάδας ειδικών, στην Impact Hub Αθήνας από το Ιούλιο του 2017 και η Αγορά της Κυψέλης εγκαινιάστηκε ως χώρος κοινωνικής επιχειρηματικότητας το 2018 με πολλαπλές δράσεις πολιτιστικού και εκπαιδευτικού χαρακτήρα. Η διαδικασία λήψης αποφάσεων, η πρώτη φάση λειτουργίας και οι προοπτικές κρίνονται θετικές, παρ'ότι εκφράζονται και επιφυλάξεις (βλ. Vaiou και Kalandides 2017, Μουλιού 2019, Ιστοσελίδα Impact Hub 2020). Στην περίπτωση αυτή, η αξιολόγηση είναι πρώιμο να πραγματοποιηθεί (ιδιαίτερα αν ληφθεί υπόψη και η πανδημική περίοδος που ακολούθησε), πρόκειται για ένα μοντέλο υβριδικής μορφής με έμφαση στην κοινωνική οικονομία, αλλά μακριά από τη λογική της διαχείρισης των αστικών κοινών.

Η Δημοτική Αγορά της Κυψέλης και τα Ίχνη Εμπορίου λειτούργησαν ως χώροι πειραματισμού για ένα νέο μοντέλο διαχείρισης κενών κτηρίων με βάση τις εφήμερες χρήσεις και αποτέλεσαν σημείο συζήτησης και αντιπαραθέσεων. Προγράμματα που διαδέχτηκαν τις πρώτες αυτές προσπάθειες όπως το «Polis2», ένα πρόγραμμα ενεργοποίησης κενών χώρων το οποίο εφαρμόστηκε σε περιοχές του κέντρου όπως η Πλατεία Θεάτρου, και το πρόγραμμα «Ανοιχτά Σχολεία», ένα πρόγραμμα που επιτρέπει τη χρήση των σχολικών αιθουσών από τη κοινότητα όταν το σχολείο είναι κλειστό, δείχνουν ότι οι πειραματισμοί στο τομέα της προσωρινής χρήσης συνεχίζονται. Οι δράσεις του Curing the Limbo οι οποίες χρηματοδοτούνται από την πρωτοβουλία Urban Innovative Actions εν μέρει βασίζονται σε δράσεις σε επίπεδο γειτονιάς εντάσσεται και το μεταναστευτικό ζήτημα στη συζήτηση της προσωρινής χρήσης. Το φθινόπωρο του 2018 η Μπιενάλε της Αθήνας διοργανώθηκε με προσωρινή παραχώρηση τριών κτηρίων από το Υπουργείο Εργασίας, τη στιγμή που ήδη προχωρούσε η διαδικασία πώλησης, ανοίγοντας ένα νέο κεφάλαιο καλλιτεχνικής προσωρινής χρήσης⁷. Αναμένονται και νέες σχετικές πρωτοβουλίες στο άμεσο μέλλον στην Αθήνα (π.χ. για την 7^η Μπιενάλε το 2021) αλλά και

⁷ <https://athensbiennale.org> (προσ. 12.9.2021)

σε άλλες πόλεις όπως π.χ. η Θεσσαλονίκη (Ουρεϊλίδου, 2016).

Εικόνα 1. «Ίχνη Εμπορίου» Πηγή: synathina.gr

Σε σύγκριση με τις άλλες πόλεις του Refill, στην Αθήνα ο πειραματισμός με την προσωρινή χρήση αποτελεί πολύ πρόσφατη πολιτική επιλογή της δημοτικής αρχής και δεν είναι δυνατόν να αξιολογηθεί. Ο τρόπος με τον οποίο εντάσσεται στις στρατηγικές του Δήμου ακολουθεί έναν άλλο δρόμο από αυτόν που ακολούθησαν οι άλλες πόλεις του δικτύου. Τα κενά στο θεσμικό πλαίσιο για τα κενά κτήρια και την κοινωνική οικονομία αποτελούν τροχοπέδη στην περαιτέρω ανάπτυξη της προσωρινής χρήσης ως εργαλείο (Arampatzi, 2020). Είναι χαρακτηριστικό δε ότι παρά την αναγκαιότητα για καλύτερη χρήση (κρίση, πλήθος κενών κτηρίων), το εργαλείο προσωρινής χρήσης δεν αποτέλεσε πολιτική προτεραιότητα αλλά στοιχείο πειραματισμού. Επίσης, με εξαίρεση την περίπτωση της πρωτοβουλίας Communitism, δεν εμφανίζονται πολιτιστικές συλλογικότητες οι οποίες προωθούν την προσωρινή χρήση ως λύση. Συχνά οι συλλογικότητες και οι δημιουργικές ομάδες δεν είναι πρόθυμες να συνάψουν συνεργασίες με κρατικούς φορείς. Στις περιπτώσεις δε που συμβαίνει κάτι τέτοιο (π.χ. στα Ίχνη Εμπορίου), οι χρήστες πρέπει να προσαρμοστούν σε ένα πλαίσιο συνεργασίας με έναν

κρατικό μηχανισμό υποστήριξης, γεγονός που δημιουργεί δυσκολίες προσαρμογής. Η προσωρινή χρήση παραμένει επίκαιρη και την περίοδο της πανδημίας: αν και διαφέρει από τα παραδείγματα που παρουσιάστηκαν, η πρόσφατη εμπειρία με την προσωρινή διευθέτηση της κυκλοφορίας στην οδό Πανεπιστημίου στο πλαίσιο του Μεγάλου Περιπάτου του Δήμου Αθηναίων η οποία θεωρήθηκε αποτυχημένη κατέδειξε και τις δυσκολίες εφαρμογής παρόμοιων λύσεων (Λυμπεροπούλου 2020).

4. Συμπεράσματα

Με βάση την παραπάνω καταγραφή και τα αποτελέσματα της έρευνας προκύπτουν ορισμένες βασικές διαπιστώσεις για τη προσωρινή χρήση στις ευρωπαϊκές πόλεις του URBACT Refill και την Αθήνα, καθώς και τις ιδιαιτερότητες εφαρμογής της για τον πολιτιστικό τομέα. Πιο συγκεκριμένα:

1. Παρά τις αρχικές δυσκολίες, τα αποτελέσματα της δοκιμής λύσεων προσωρινής χρήσης έδειξαν ότι δημιουργούνται συνθήκες επανεκτίμησης του δημόσιου χώρου και συνθήκες ενίσχυσης κοινωνικών ή πολιτιστικών πρωτοβουλιών. Οι συναντήσεις και μελέτες του URBACT Refill οδήγησαν σε μία κοινή κατανόηση των ευκαιριών που μπορεί να προσφέρει η προσωρινή χρήση και εξετάστηκαν συγκεκριμένες προτάσεις στρατηγικών που ευνοούν πρωτίστως τα δημιουργικά επαγγέλματα. Στόχος στις περισσότερες περιπτώσεις που εξετάστηκαν ήταν και η εξοικείωση των εμπλεκόμενων φορέων και χρηστών με το εργαλείο της προσωρινής χρήσης. Διαπιστώνεται επίσης ότι η προσωρινή χρήση αποτελεί πράγματι μία τάση τα τελευταία χρόνια: σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις βρίσκεται στην επικαιρότητα και ο πειραματισμός, οι ανοιχτές διαδικασίες, η συμμετοχή των πολιτών, η ενεργοποίηση ανενεργών πόρων κ.λπ. είναι ψηλά στην πολιτική ατζέντα (Patti και Polyak 2015, 2019). Συχνά δε, αποτελεί και μία εικόνα θετικής μεταμόρφωσης και αναγέννησης π.χ. στο Άμστερνταμ συνδέεται με τεχνολογικό πειραματισμό και προωθείται η περίπτωση του Ceuvél ως επιτομή της κυκλικής οικονομίας και στη Γάνδη η υποστήριξη πολιτιστικών πρωτοβουλιών σε χώρους που δεν χρησιμοποιούνται αποτελεί πλέον μέρος της ταυτότητας της πόλης και της στρατηγικής προώθησης μέσω πρακτικών city marketing.
2. Παρά την δημοφιλία της δεν έχει διαμορφωθεί μία επικρατούσα πρακτική εφαρμογής και συναντώνται διαφορετικοί τρόποι εφαρμογής από πόλη σε πόλη. Η προσωρινή χρήση μπορεί να αποτελέσει δυνητικά σημείο συνάντησης για τη γειτονιά και, πολύ συχνά, συνδέεται με προσπάθειες υποστήριξης κοινωνικών και πολιτιστικών πρωτοβουλιών οι οποίες δεν έχουν άλλη δυνατότητα υποστήριξης. Σε όλες τις πόλεις του δικτύου η υποστήριξη αυτών των δράσεων αποτέλεσαν

κύριο στόχο που συνδέθηκε με την προσωρινή χρήση, χωρίς να λείπουν και δράσεις με διαφορετικό χαρακτήρα (π.χ. χρήσεις αγροδιατροφής, εκπαίδευση, κ.λπ.). Το γεγονός ότι για αρκετούς χρήστες από τον πολιτιστικό και δημιουργικό τομέα η προσωρινή χρήση αποτέλεσε ευκαιρία για πειραματισμό, συνύπαρξη με άλλες ομάδες και καλλιτέχνες, κλπ. προσδίδει μια ιδιαίτερη υπεραξία στα εγχειρήματα αυτά. Η χρονική διάσταση παραμένει ένα ανοιχτό πεδίο συζητήσεων: δεν υπήρξε συμφωνία σχετικά με το ιδανικό χρονικό πλαίσιο.

3. Διαπιστώνεται ότι η προσωρινή χρήση αποκτά χαρακτήρα πολεοδομικού εργαλείου στο πλαίσιο χάραξης πολιτικών και απομακρύνεται από τη λογική της «από τα κάτω» παρέμβασης. Οι Δήμοι που εξετάζονται στο άρθρο προωθούν διαδικασίες οι οποίες, παρά το γεγονός ότι δίνουν χώρο για συμμετοχή συλλογικοτήτων και κατοίκων, υποστηρίζονται και ελέγχονται είτε απευθείας από δημοτικές υπηρεσίες είτε έμμεσα μέσω της ανάθεσης σε εξωτερικό οργανισμό (Impact Hub στην Αθήνα, ZZZ στη Βρέμη, κ.ά.). Το ξαφνικό ενδιαφέρον για τα «αστικά κοινά», επομένως, απομακρύνεται από τις αρχές της Ostrom περί αυτό-οργάνωσης και κινείται περισσότερο προς την κατεύθυνση «συμβατικής» δημόσιας πολιτικής και οι από-τα-κάτω δομές δεν λειτουργούν αυθόρμητα αλλά με έλεγχο των κρατικών/δημοτικών δομών και χρηματοδοτήσεων (Dyer-Witheyford 2007). Ο έλεγχος της διαδικασίας, με δεδομένο το γεγονός ότι εμπλέκονται πολλές ομάδες συμφερόντων (ιδιοκτήτες, χρήστες, συλλογικότητες, κάτοικοι) είναι ίσως σημαντική παράμετρος της προσωρινής χρήσης: η συμβολική αντίσταση της κοινότητας, τα όρια μεταξύ προσωρινής χρήσης και κατάληψης και ο ρόλος της διαβούλευσης έχουν κεντρικό ρόλο στη συζήτηση. Παρατηρείται επίσης συχνά έλλειψη εμπιστοσύνης και δυσπιστία από τους χρήστες και τους κατοίκους τόσο προς τις κρατικές αρχές όσο και προς τις συλλογικότητες ή τις ομάδες που αναλαμβάνουν τη διαχείριση (βλ. Peck 2012, Desmet κ.ά 2016, Volont, 2019).

Ποια είναι όμως τα συμπεράσματα ειδικά για την περίπτωση της Αθήνας; Και πώς θα μπορούσαν οι δημοτικές αρχές να μεγιστοποιήσουν το κοινωνικό όφελος από την προσωρινή χρήση στο μέλλον; Η προσωρινή χρήση φαίνεται ότι αποτελεί μία ευκαιρία για την Αθήνα και θα μπορούσε να την καθιερώσει ως ένα «Νέο Βερολίνο» σε αυτόν τον τομέα. Βεβαίως αυτό εξαρτάται και από ανεξάρτητους παράγοντες όπως η διαθεσιμότητα κενών κτηρίων: οι διακυμάνσεις των τιμών αγοράς και ενοικίασης υπό την πίεση της κρίσης, της τουριστικής αγοράς και, πιο πρόσφατα, της κρίσης της πανδημίας του COVID 19 αλλάζουν διαρκώς τα δεδομένα στην αγορά ακινήτων. Για την πόλη της Αθήνας, τα κενά κτήρια μπορούν να μετατραπούν σε ένα δυνατό πλεονέκτημα, εφόσον σχεδιαστούν προσεγγίσεις που θα μεγιστοποιήσουν τα οφέλη από την προσωρινή χρήση. Για τον Δήμο Αθηναίων η πρόσφατη διαχείριση της περίπτωσης του «Μεγάλου Περιπάτου» δείχνει ότι

η εφαρμογή προσωρινών χρήσεων απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή.

Αν και υπερβαίνει τους στόχους της παρούσας εργασίας να προτείνει ένα θεσμικό πλαίσιο για την προσωρινή χρήση στην Ελλάδα, οι ελλείψεις και τα προβλήματα σε αυτόν τον τομέα είναι σημαντικές, καθώς και ενός ευρύτερου πλαισίου αντιμετώπισης θεμάτων με τα εγκαταλειμμένα κτήρια. Ωστόσο, εκτός από τα νομικά θέματα, τη δυσκολία χρηματοδότησης κ.λπ., ο πειραματισμός με την προσωρινή χρήση αρχικά από τον Δήμο Αθηναίων, και ακολούθως από το Υπουργείο Εργασίας, δημιούργησε θετικές εντυπώσεις και προβληματισμό για τα επόμενα βήματα. Τόσο στην Στοά Εμπόρων όσο και στην Αγορά της Κυψέλης η εφαρμογή λύσεων προσωρινής χρήσης οδήγησαν σε συγκεκριμένα συμπεράσματα αλλά και διλήμματα για την επόμενη ημέρα. Οι λύσεις διαχείρισης που ακολουθήθηκαν αρχικά στην Αγορά της Κυψέλης δεν έχουν αξιολογηθεί αφού δεν έχει ολοκληρωθεί ο κύκλος της προσωρινής χρήσης. Για τα Ίχνη Εμπορίου υπήρξε σχετική κριτική αποτίμηση με αναφορά στα ζητήματα μη αποτελεσματικού σχεδιασμού, π.χ. κενά διαστήματα μεταξύ χρήσεων, δυσκολίες συντονισμού, κ.ά. αλλά και σημαντικά πλεονεκτήματα όπως είναι η αναζωογόνηση της περιοχής και η υψηλή επισκεψιμότητα. Η προσωρινή χρήση συνδέεται και με μία σημαντική πρόκληση: πως μπορεί να υποστηριχθεί η κοινότητα των χρηστών (καλλιτεχνών, δημιουργικών γραφείων, ΜΚΟ, κ.ά.) και μετά την προσωρινή χρήση; Με δεδομένο ότι η συνύπαρξη μπορεί να έχει πολλαπλά πλεονεκτήματα για τη βιωσιμότητά τους και τη γειτονιά στο πλαίσιο ενός cluster, ο σχεδιασμός της επόμενης ημέρα είναι κρίσιμος (Andersson και Larsson, 2016). Από την εφαρμογή αποδείχθηκε πλεονέκτημα η επιλογή να κληθούν ομάδες και συλλογικότητες να καταθέσουν προτάσεις επιτρέποντας τον πειραματισμό στα άδεια κτήρια και δημιουργώντας συνδέσεις με την αντιμετώπιση άλλων προκλήσεων της πόλης (προσφυγικό, κρίση, ανεργία, αστική φτώχεια, κ.ά.). Ειδικά για τους δημιουργικούς κλάδους της οικονομίας η προσωρινή χρήση αποτελεί μία πρόταση για την αντιμετώπιση της ανασφάλειας που χαρακτηρίζει τον κλάδο. Με δεδομένους τους περιορισμούς στα χρηματοδοτικά εργαλεία και τις επιχορηγήσεις, η στέγαση αποτελεί μία άμεση ανάγκη στην κάλυψη της οποίας μπορεί να βοηθήσει η προσωρινή χρήση.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αρβανιτίδης, Π., Παπαγιαννίτης, Γ. (2020) «Οι αστικοί υπαίθριοι χώροι ως κοινά: Η περίπτωση του αυτοδιαχειριζόμενου πάρκου Ναυαρίνου». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 155, σσ. 59-98.
- Αυδίκος, Β. (2016) «Νέες γεωγραφίες της δημιουργικής εργασίας στην περίοδο της οικονομικής κρίσης: από την συνεργατικότητα στην κολεκτιβοποίηση», *Γεωγραφίες*, 28., σσ. 35-47.

- Γιαννακού, Α., Χατζηπροκοπίου, Π. (2019) «Αστική μορφή και κοινωνικο-χωρικές διαρθρώσεις: Ανακατασκευάζοντας "ενδιάμεσες" έννοιες με βάση το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης» στο Ε. Αθανασίου & Χ. Χριστοδούλου (επ.), *Πόλη υπό Κατασκευή: Σχέδια, Διαδικασίες και Πρακτικές για το Χώρο της Θεσσαλονίκης* Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 29-39.
- Καβουλάκος, Κ., Γριτζάς, Γ. (2015) Εναλλακτικοί οικονομικοί και πολιτικοί χώροι. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα:Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/6131>[προσ. 1.9.2021].
- Καλλιώρας, Δ., Ασπρογέρακας, Ε. (2020) «Χωρικός και Αναπτυξιακός Σχεδιασμός στην Ελλάδα: ζητήματα σύμπλεξης», *Αειχώρος*, 31, σσ. 62–93.
- Καραχάλης, Ν. (2018) «Η συμβολή των νέων χώρων πολιτισμού στο branding της Αθήνας: Ευκαιρίες και Διλλήματα» στο Κοντοχρήστου, Μ. (επ.) *Διεθνές Γίνεσθαι και Πολιτισμός*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, σσ. 231-254.
- Καραχάλης, Ν., Τρακόσας, Κ. (2019) «Πολιτιστικός Σχεδιασμός, Τοπικές Κοινότητες, Συμμετοχικές Διαδικασίες Λήψης Αποφάσεων και Crowdsourcing. Η εμπειρία των ελληνικών πόλεων» στο Κορρές, Γ., Κουρλιούρος, Η., Κοκκίνου, Αικ. (επ.) *Σύγχρονα Κείμενα Κοινωνικών Επιστημών και Γεωγραφίας: Θεωρία και Πολιτικές*, Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου σσ. 90-102.
- Λυμπεροπούλου (2020) Τρεις συγκοινωνιολόγοι στην HuffPost για το «ξήλωμα» του Μεγάλου Περιπάτου, Huffington Post, 24.9.2020 Άρθρο στο <https://www.huffingtonpost.gr/entry/treis-seykoinonioloyoi-sten-huffpost-via-to-xeloma-toe-meyaloe-peripatoe-gr-5f6bofd5c5b6189caefa205e> [προσ. 1.6.2021].
- Ουρεϊλίδου, Π. (2016) «Προγραμματισμός πολιτιστικής και κοινωνικής ενεργοποίησης των αστικών ελεύθερων χώρων», η περίπτωση του Δυτικού Τείχους Θεσσαλονίκης. *Αειχώρος* 26, σσ. 67-102.
- Πούλιος, Ι., Αλιβιζάτου, Μ., Αραμπατζής, Γ., Γιαννακίδης, Α., Καραχάλης, Ν., Μάσχα, Ε., Μούλιου, Μ., Παπαδάκη, Μ., Προσύλης, Χ., Τουλούπα, Σ. (2015) Πολιτισμική διαχείριση, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/2394>.
- Τριανταφυλλόπουλος, Ν. (2018) «Το πρόβλημα των κενών και εγκαταλελειμμένων κτηρίων στο κέντρο της Αθήνας», Άρθρο στο dianeosis.org, Φεβρουάριος 2018 [προσ. 13.4.2018].
- Impact Hub, Ιστοσελίδα Αγοράς Κυψέλης <https://athens.impacthub.net/dimotiki-agora-kypselis> [προσ. 10.6.2021].

Ξενόγλωσση

- Andersson, M. και Larsson, J. P. (2016) «Local entrepreneurship clusters in cities», *Journal of Economic Geography*, 16(1), pp. 39–66.
- Arampatzi, A. (2018) Constructing solidarity as resistive and creative agency in austerity Greece. *Comparative European Politics* 2018, 16, pp. 50–66.
- Bishop, P. και Williams, L. (eds.) (2012) *The temporary city*, London: Routledge.
- Bosseti, N. και Colthorp, T. (2018) *Meanwhile, in London: Making use of London's empty spaces*, Center for London Studies. <https://www.centreforlondon.org/publication/meanwhile-use-london> [1-7.2021].
- Colomb, C. (2012) «Pushing the urban frontier: temporary uses of space, city marketing, and the creative city discourse in 2000s Berlin». *Journal of Urban Affairs* 34 (2), pp. 131–52.
- Dellenbaugh-Losse, M., Eyk Zimmermann, N., de Vries, N. (2020) *The Urban Commons Cookbook: Strategies and Insights for Creating and Maintaining Urban Commons*, <http://urbancommonscookbook.com> [προσ. 13.7.2021].
- Desmet, M., De Blust, S. και Devos, T. (2016) «From activists to social entrepreneurs, and back?». *Planning Theory & Practice*, 17 (4), pp. 635–638.
- Dyer-Witheyford, N. (2007) «Commonism», *Turbulence*, 1, <http://turbulence.org.uk/turbulence-1/commonism/> [προσ. 10.2.2021].
- Ferreri, M. (2015) «The seductions of temporary urbanism», *Ephemera: Theory & politics in organization*, 15(1), pp. 181–191.
- Fiorentino, S. (2018) «Re-making urban economic geography. Start-ups, entrepreneurial support and the Makers Movement: A critical assessment of policy mobility in Rome». *Geoforum*, 93, pp. 116–119.
- Foster, S. και Iaione, C. (2019) «Ostrom in the City, Design Principles and Practices for the Urban Commons» in Hudson B., Roosenbloom J., Cole D. (eds) *Routledge Handbook of the Study of the Commons*, London: Routledge.
- Franklin, A. και Masden, T. (2015) «Dis)connected communities and sustainable place-making», *Local Environment*, 20:8, 940–956, DOI: 10.1080/13549839.2013.879852.
- Groth, J. και Corjin, E. (2005) «Reclaiming Urbanity: Indeterminate Spaces, Informal Actors and Urban Agenda Setting», *Urban Studies* 42(3), pp. 503–526.
- Hagan, C. (2014) *Creative Common, an example of temporary use in Bristol*, Report, University of Bristol, Bristol.
- Hasseman, O., Schnier, D., Angehendt, A. και Osswald, S. (2017) *Building Platforms: Entstehungsorte schaffen, ZZZ Zwischen Zeit Zentrale Bremen*, Berlin: Joris Verlag.
- Honeck, T. (2017) «From squatters to creatives. An innovation perspective on temporary

- use in planning», *Planning Theory & Practice*, 18:2, pp. 268-287.
- Honeck, T. (2018) A touch of post-truth: the roles of narratives in urban policy mobilities, *Geographica Helvetica.*, 73, pp. 133-145.
- Karachalis, N. (2011) The regeneration of inner city neighbourhoods and the role of cultural industries: The case of Psiri in Athens. In Cremaschi, M., Eckardt, F. (eds) *Changing Places, Urbanity, Citizenship, and Ideology in the New European Neighbourhoods*; Techne Press: Amsterdam, pp. 142–159.
- Karachalis, N. (2021) «Temporary Use as a Participatory Placemaking Tool to Support Cultural Initiatives and Its Connection to City Marketing Strategies—The Case of Athens» *Sustainability* 13, no. 4: 1652.
- Lehtovuori, P. και Ruoppila, S. (2017) «Temporary Uses Producing Difference in Contemporary Urbanism». In J. Henneberry (ed.). *Transience and Permanence in Urban Development*, London: Wiley.
- Madanipour, A. (2017) *Cities in Time: Temporary urbanism and the future of the city*. London: Bloomsbury.
- Martinez, M. (2020) *Squatters in the capitalist city, Housing, Justice and Urban Politics*, New York: Routledge.
- Mouliou, M. (2019) «Athens as a Museum of Possibilities: Reflections on Social Innovation and Cultural Production», *Museum International*, 71:3-4, pp. 16-27.
- Ostrom, E. (2010) «Beyond Markets and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems», *Transnational Corporations Review*, 2:2, pp. 1-12.
- Parker, P., Vogel, N. και Diedrich, L. (2019) «Investigating the Democratic Potential of Temporary Uses in Urban Redevelopment Projects». In Fisker, J., Chiappini, L., Pugalis, L. και Bruzzese, A. (eds) *Enabling Urban Alternatives*. Palgrave Macmillan, Singapore.
- Patti, D, και Polyak, L. (2015) «From Practice to Policy: Frameworks for Temporary Use» *Urban Research & Practice* 8 (1): pp. 122–34.
- Patti, D. και Polyak, L. (2019) *Funding the Cooperative City*, διαθέσιμο στο www.cooperativecity.org [προσ. 11.9.2021].
- Peck, J. (2012) «Austerity urbanism», *City: Analysis Of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action*, 16(6): pp. 626-655.
- Petrakos, G. και Psycharis, Y. (2015) «The spatial aspects of economic crisis in Greece», *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 1 (9), pp. 137-152.
- Raco, M., Durrant, D. και Livingstone, N. (2018) «Slow cities, urban politics and the temporalities of planning: Lessons from London», *Environment and Planning C: Politics and Space*, 36 (7), pp. 1176-1194.
- Richards, G. και Duif, N. (2018) *Small Cities with Big Dreams: Creative Placemaking and Branding Strategies*, London: Routledge.

- Sennet, R. (2018) *Building and Dwelling, Ethics for the City*, London: Penguin.
- Serraos, K., Greve, T., Asprogerakas E., Balampanidis D, Chani A. (2016), «Athens, a capital in crisis. Tracing the spatial impacts», in Knieling, J., Othengrafen, F. (eds) *Cities in Crisis, Socio-spatial impacts of the economic crisis in Southern European cities*, London: Routledge.
- Shaw, K. (2005) «The Place of Alternative Culture and the Politics of its Protection in Berlin, Amsterdam and Melbourne», *Planning Theory & Practice*, 6:2, pp. 149-169.
- URBACT Refill (2018) *Refill Final Report*, Paris: URBACT.
- Vijah, A. (2018) «Dissipating the Political: Battersea Power Station and the Temporal Aesthetics of Development». *Open Cultural Studies*, 2, pp. 611–625.
- Vaiou, D. και Kalandides, A. (2017) «Practices of solidarity in Athens: reconfigurations of public space and urban citizenship», *Citizenship Studies*, 21:4, pp. 440-454.
- Volont, L. (2019) “DIY Urbanism and the Lens of the Commons: Observations from Spain”. *City & Community*. 18(1), pp. 257-279.
- Zukin, S. (1997) *The Cultures of Cities*, Blackwell: Cambridge.

Νικόλαος-Γεώργιος Καραχάλης
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος
e-mail: karachalis@hotmail.com

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Δημήτρης Καλλιώρας
Σκαγιαννης Παντολεων
Χριστοπουλου Ολγα
Ευάγγελος Ασπρογέρακας
Νικόλαος Γαβανάς

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Ελένη Ανδρικοπούλου
Πασχάλης Αρβανιτίδης
Παναγιώτης Αρτελάρης
Σοφία Αυγερινού - Κολώνια
Αθηνά Βιτοπούλου
Γιώργος Βλόντζος
Νικολός Βογιαζίδης
Γεωργία Γεμενετζή
Ηλίας Γεωργαντάς
Αθηνά Γιαννακού
Σπύρος Γκολφινόπουλος
Άσπα Γοσποδίνη
Δημήτρης Γούσιος
Παύλος - Μαρίνος Δελλαδέτσιμας
Αλέξης Δέφνερ
Δέσποινα Διμέλλη
Ασπασία Ευθυμιάδου
Μιχάλης Ζουμπουλάκης
Ελισάβετ Θωίδου
Γιώργος Κανδύλης
Νικόλαος - Γεώργιος Καραχάλης
Κώστας Καρτάλης

Γρηγόρης Καυκαλάς
Ειρήνη Κλαμπατσέα
Χάρης Κοκκώσης
Παναγιώτης Κοσμόπουλος
Βύρων Κοτζαμάνης
Χρήστος Κουσιδώνης
Αλέξανδρος - Φαίδων Λαγόπουλος
Κώστας Λαλένης
Λόης Λαμπριανίδης

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πολυτεχνείο Κρήτης
Ελληνικός Γεωργικός Οργανισμός «Δήμητρα»
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Ακαδημία Αθηνών & ΑΠΘ
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Λίλα Λεοντίδου
Παύλος Λουκάκης
Θωμάς Μαλούτας
Δημήτρης Μέλισσας
Αγγελική Μενεγάκη
Θεόδωρος Μεταξάς
Κώστας Μπαγινέτας

Νίκος Μπάτης
Ηλίας Μπεριάτος
Κώστας Μωραΐτης
Σπύρος Νιαβής
Μαρί - Νοέλ Ντυκέν
Δημήτρης Οικονόμου
Απόστολος Παπαγιαννάκης
Κωνσταντίνος Περάκης
Γιώργος Πετράκος
Μάγδα Πιτσιάβα - Λατινοπούλου
Σεραφείμ Πολύζος
Αντώνης Ροβολής
Νίκος Σαμαράς
Άρης Σαπουνάκης
Κώστας Σεργιάς
Παντολέων (Παντελής) Σκάγιαννης
Σοφία Σκορδίλη
Νίκος Σουλιώτης
Δημήτρης Σταθάκης
Αναστασία Τασοπούλου
Πάρις Τσάρτας
Γιώργος Τσιλιμίγκας
Δημήτρης Τσιώτας
Δημήτρης Φουτάκης
Γιώργος Φωτόπουλος
Μάριος Χαϊνταρλής
Όλγα Χριστοπούλου
Μανώλης Χριστοφάκης
Γιάννης Ψυχάρης

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
Πάντειο Πανεπιστήμιο
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Αποκεντρωμένη Διοίκηση Θεσσαλίας - Στερεάς
Ελλάδος
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πάντειο Πανεπιστήμιο
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Διεθνές Πανεπιστήμιο
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περιεχόμενα

ΤΕΥΧΟΣ
ISSUE

33

ΕΤΟΣ
YEAR

2021

Παντολέον Σκάγιαννης Εισαγωγή	4
Απόστολος Λαγαρίας, Ιωάννης Σαγιάς† Αστική διάχυση σε πόλεις της Νότιας Ευρώπης: συγκριτική ανάλυση βασισμένη σε χωρικούς δείκτες	10
Σουλτάνα Βεζυριαννίδου, Κωνσταντίνος Λαλένης Οι διοικητικές δομές του χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα κατά τις πρόσφατες διοικητικές μεταρρυθμίσεις	36
Κωνσταντίνος Πορτοκαλίδης Νέο θεσμικό πλαίσιο χωρικών ρυθμίσεων για τους ΟΤΑ: στρατηγικός σχεδιασμός και ζητήματα επικουρικότητας	64
Ελένη Κομνηνού, Ανέστης Γουργιώτης, Αριστείδης Σαπουνάκης Ένταξη μεγάλων τουριστικών συγκροτημάτων στο εξωαστικό τοπίο: ελληνική εμπειρία και προκλήσεις για το μέλλον	82
Νικόλαος-Γεώργιος Καραχάλης Η προσωρινή στέγαση σε κενά κτήρια και καταστήματα ως μέσο υποστήριξης της δημιουργικής οικονομίας: καλές πρακτικές από τις πόλεις του Urbact Refill	116
Ελισάβετ Δοξάκη, Ιωάννης Παντελάδης Η διαχρονική εξέλιξη της φτώχειας στις χώρες της ΕΕ-28: Αναλυτική προσέγγιση με τη μεθοδολογία System-GMM.	137

ISSN: 1109-5008

www.aeihoros.gr